

„Nem az a kérdés, hogy hány tanár tanítja, hanem az, hogy hány diák fogja olvasni!”

Beszélgetés egy fontos könyvről*

A felépítésében, szemléletében és beszédmódjában is újszerű irodalomtankönyv nemcsak jól alkalmazkodik a kétszintű érettségi követelményeihez, hanem jelentős mértékben felhasználja az irodalomtudomány legújabb eredményeit is. A szerző, Fűzfa Balázs törekvése – ahogy a könyv előszavában olvashatjuk –, hogy az irodalom segítse a diákokat önmaguk minél jobb megismerésében, és közelebb vigyen az emberi lét legfontosabb céljaihoz, a szabadsághoz, a boldogsághoz és a szeretettséghez. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői elsősorban azt vizsgálják, mennyiben járul hozzá ez a tankönyv az irodalomtanításhoz, a tanári tudás megújulásához, az irodalom világának megismeréséhez, az önálló gondolkodás kialakításához.

A beszélgetés résztvevői: FÚZFA BALÁZS (Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központja), HORVÁTH ZSUZSANNA (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet), JÁSZBERÉNYI JÓZSEF (Zsigmond Király Főiskola), KERBER ZOLTÁN (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet), SZ. TÓTH GYULA (tanár, közoktatási szakértő, Budapest). A beszélgetést MAYER JÓZSEF, az Új Pedagógiai Szemle főszerkesztője vezette.

Egy irodalomtankönyv megjelenése mindig esemény. Az elmúlt években többnyire olyan irodalomkönyveket láttam a középiskolai tanulók kezében, amelyek hagyományosan, kronologikus sorrendben tárgyalják az eseményeket, veszik sorra a szerzőket és műveiket. Az ilyen és hasonló felépítésű, szerkezetű tankönyvek hegemoniáját az elmúlt évtizedben nem sikerült megtörni, ennek számos szakmai és – fogalmazzunk úgy – szakmán kívüli okai is lehetnek. Most azonban egy olyan tankönyvet tartok a kezemben – Fűzfa Balázs a középiskolák 12. évfolyama számára készített irodalomtankönyvét –, amely nemcsak abban újszerű, hogy jól alkalmazkodik a kétszintű érettségi követelményeihez, hanem jelentős mértékben felhasználja azokat az új eredményeket, amelyek az irodalomtörténet-írás, az irodalomtudomány terén az elmúlt évtizedekben születtek. Emellett a „tankönyvekhez képest” szokatlanul gazdagon illusztrált, látványos szöveg- és képvilága van, amely önmagában is kedvet ébreszt ahhoz, hogy az olvasó, a tanuló kézbe vegye azt.¹ Vajon igazam van az elmondottakban? Jól érzékelem, hogy az irodalomtankönyv-történet fontos kőtetét tartjuk a kezünkben?

* FÚZFA BALÁZS: *irodalom_12*. (Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2008) című könyvéről a Könyvjelző rovatban olvasható Gajdó Ágnes recenziója *Két könyv az irodalomtanítás megújításáért* címmel.

¹ A tankönyv a 2008-as Könyvhétén Szép magyar könyv oklevelet kapott.

HORVÁTH ZSUZSANNA: A könyvet jó kézbe venni. Az alakja, a formája, a borítója, az oldalak tördelése, a papír minősége, a vizuális anyaga vonzza az olvasót. Ha valaki végigtanulmányozza, jöjjön akár az iskolarendszerből, akár azon túlról, valóban közel kerülhet a mai irodalmi beszédmódhoz. A szerző önálló olvasónak tekinti a diákot, és ha így van, ha nem, a diákolvasók felelőssé válnak olvasmányaikért. Mindezt egy szerkezetében radikálisan új felépítésű tankönyvvel kívánja elérni. A könyv az 1930-as évektől a mai kortárs irodalomig tartó korszakokat öleli fel, s az egyik legérdekesebb kérdés nyilván e majd nyolcvan év belső korszakolása. A szerző e tekintetben sem a várakozásunk szerinti lineáris olvasási stratégiára épít, amikor elkezdjük az elején, és egyszer csak megérkezünk a könyv végére, azaz bevezetődünk napjaink irodalmába. A könyvben egy-egy oldalon többféle látványélmény, fogalmi információ fogadja az olvasót, maga az oldalelrendezés sem tenné lehetővé a megszokott olvasást. Inkább egyfajta nyomolvasás ez a kulturális jelek, hívószavak, látványok és szövegek erdejében. A szerző tanulásfelfogása a kép és szó együttes hatására épít. A közlő szövegekbe tagolt kulturális jelek (szociofotók, színházi előadások, filmek képei, képzőművészeti alkotások, idézetek, képversek stb.) egyfajta hálózatként veszik körül a közölt alkotói portrékat, értelmezéseket. Számomra az egyik legnagyobb élményt az jelentette, hogy a könyv sort kerít napjaink széles értelemben vett kulturális jelenségeinek a bemutatására.

SZ. TÓTH GYULA: Én dolgoztam ezzel a könyvvel, és az a véleményem, hogy a gyakorlatok sokfélék és meghökkentőek. Majdnem azt mondtam, hogy „meghökkentő mesék”, amelyeket mi is szeretünk, de a fiatalok talán még inkább. Attól a félelemtől, hogy ki fogja ezt a rengeteg anyagot elvégezni, a jelvariációk megóvnak, mert a tanulók nagyon kedvelik ezeket. Persze szeretik az irodalmat is és azt, amit az irodalom közvetít. A diáknak a gyakorlatok segítségével kell megmunkálnia – furcsa itt a kifejezés – a munkadarabot. Az nem történhet meg, hogy valaki négy évet végigül az iskolában, felel néhányszor, megír néhány dolgot, majd ezekre kap egy jegyet, de közben elmegy az irodalom egyes alkotásai mellett, és nem ugrik fejést az irodalom világába. A sok gyakorlat éppen erre ad lehetőséget. Már a kötet címe is jelzi – irodalom₁₂ –, hogy más utakon kell elindulni.

JÁSZBERÉNYI JÓZSEF: Csak megerősíteni tudom a kötet formai jellegzetességeiről mondotakat. Hogyan látom irodalomtörténészként, gyakorló tanárként a kötet újdonságait? Azt gondolom, még nem született olyan tankönyv, amely ennyire megpróbálta volna átszajátítani az irodalomtudományban ma meghatározó beszédet. Mit értek ezen? Létezik egy hermeneutikai-dekonstrukciós beszédmód, amely nagyon karakterisztikus módon van jelen az irodalomról szóló diskurzusban. A tankönyv újszerűsége, hogy megpróbálja applikálni ezt a beszédmódot. Jól látszik a szerző küzdelme, hogy miként magyarázza és mennyire részletezze az egyes jelenségeket. Az a narratíva, amelyet létrehozott, bizonyos pontokon vitatható, de ennél sokkal fontosabb az, hogy végre született egy tankönyv, amely szóba hoz olyan kérdéseket, mint például mit jelent az,

hogyan határozza meg az a beszédmódot. Tehát megjelenik egy sor fontos és aktuális kérdés, amely eddig nem volt jellemző a tankönyvek tematikájára, nyelvhasználatára. Ehhez kapcsolódik a korszakolás is, ugyanis a kötet igyekszik pontosan követni a modern magyar irodalomtörténet felfogását. Gyakorlatilag a klasszikus modern, késő modern, posztmodern hármasságot próbálja érvényesíteni. A Kulcsár Szabó Ernő-féle felfogás és a tankönyvben megjelenő koncepció különbségeiről érdemes lenne néhány szót ejteni.

Ami a korszakolást illeti, én azt látom, hogy az, amit a szerző az 1948-at követő időszakról ír, hogy társadalmi, politikai, gazdasági, következőképpen művészeti értelemben is valamifajta úttévesztés következett be, nemcsak Magyarországra, hanem az egész közép- és kelet-európai térségre igaz. Az 1948 és 1989 közötti időszak korábbi kánonját és az azt képviselő szemléletet gyakorlatilag „lenullázták”, de legalábbis a perifériára sorolták. A történetet más elemek, más történetek képezik most. Kérdés, hogyan történik majd ennek az új tudásnak a közvetítése az iskolákban. Vajon az érettségi szabályozhatja ezt a konstrukciót? Eljutnak-e ezek a törekvések a tanórák szintjéig?

HORVÁTH ZSUZSANNA: A korszakolás valóban lényeges kérdés, azon belül is a korszakküszöbök. A korszakküszöb fogalma a tankönyv szellemiségére érzékelhetően ható Kulcsár Szabó Ernőt is megidézi. A szerző egyik fontos fogalma a folytonosság megszakadása, a megszakítottság időszaka, amely mégis fontos korszakká válik, mert feltételezi, hogy az olvasók ismerik azt, ami megszakadt. A megszakítottság korszakmegjelöléssel nincs semmi baj, mert ennél keményebben is lehet beszélni az „ötvenes évek” kényszerpályáiról. De a mostani fiatal nemzedékek számára már az 1960-as és 1970-es évek is történelemként vannak jelen, és az talán probléma, hogy a könyv ezekbe a korszakokba nem megy bele. A korszak egészében jelen lévő láthatatlan irodalom – Pilinszky, Márai, Nemes Nagy Ágnes – újrafelfedezése történik, de ennek az újrafelfedezésnek már voltak tankönyvi előzményei. Megjegyzem, az érettségi vizsgán e szerzők írásbeli és szóbeli tételekben egyaránt megjelentek. Ha egy kánon újratemtése folyik, akkor az új elemek nyilván számos, korábban fontosnak tartott szerzőt, művet kiszorítanak. A problémám inkább azzal a kifejezéssel van, hogy „tévút az irodalomtörténetben”. Mindig újratemtjük a múltat a magunk szemléletéhez, és újraválogatjuk hozzá a kánon elemeit. Szerintem nem az irodalomban volt tévút, hanem az élet egészében. Itt minden tévútra került a kultúráirányítás, a kultúrpolitika, a cenzúra terén. Lehet tévút az irodalomban? Tévútra tévedhet-e az irodalmi beszédmód? Ha igen, akkor ezt vagy azt a beszédmódot, amelyet a szerző annak tart, érdemes lett volna bemutatni. Talán érdemes lett volna feltárni azt a mélyre ható romlást, amely például a mentalitásban, az ízlésben, a beszédmódok elutasításában mind a mai napig tetten érhető. Az ifjú olvasóknak erről a tévútról nincs tudásuk, ezt jó lett volna eljűk tárni. Akár humorral búcsút mondani. Ugyanakkor az is világos, hogy a szerző nem szándékozik hagyományos

értelemben irodalomtörténetet írni. Tehát nem célja a történeti logika közvetítése, azt tudottnak véli, sokkal inkább az evokáció, az intertextualitás befogadási módját építi. A hagyományok újbóli felélesztésének, megszólításának kitűnő példája Kölcsey és Orbán Ottó Vanitatum vanitas című költeményeinek megidézése. A történetiség számomra ebben az intertextualításban van jelen a legerősebben, mély utalásrendszerekkel. A kötetben megjelenik a szerző, Fűzfa Balázs személyes története is a folyamatosan futó Ottlik Géza-sorokkal. Ez szokatlan, mert ezt nem várják a tankönyvszerzőktől, sőt a szerzők a személyes választásaikban inkább öncenzúrát gyakorolnak, és a didaktikai felépítésre, a közvetítésre összpontosítanak. De ez a vállalt személyesség megejtő számomra. Olyan itt az *Iskola a határon*, mint egy soha nem felejthető memoriter.

SZ. TÓTH GYULA: Ez a szerző szakmai, emberi és filozófiai hitelességét tükrözi. A dekonstrukció lebontást jelent. A szerző nem a minisztériumnak, nem nekünk, nem az osztálynak írja a könyvet. Azt akarja a dekonstrukcióval, hogy az „énszerkezethez” jusson el az olvasó, azokhoz a kérdésekhez, hogy „ki vagyok én”, „hol vagyok én. Az olvasó majd saját forrásainak a segítségével visszapergeti, mi történt mondjuk 1948-ban! Az baj, hogy 1945-ben az indusztriális fejlődés megszakad, de ettől a posztmodern már jelen volt. Derrida, Lyotard már voltak, az egyetemeken már beszéltek róluk. Nekem szerencsém volt, mert a szegedi bölcsészkaron tanított Nagy Géza, és hallgathattam Hankiss Elemért, Szegedy-Maszák Mihályt. Másutt a konzervatív irodalmi tudás megakadályozta ennek a szemléletnek a térhódítását. Tehát, ha a tanári tudás megvan is, kérdés, hogyan lehet közvetíteni azt heti két órában.

JÁSZBERÉNYI JÓZSEF: Szóba került, hogy milyenek voltak a korábbi tankönyvek. Lehet, hogy tévedek, de a Mohácsi-féle tankönyvnek olyan hegemoniája volt a rendszerváltást követően, amely példátlanul mondható. A könyvben nincs másról szó, mint hogy a szerző különféle impresszióit értelmezésként prezentálja az olvasók elé, közben részletes életrajzok jelennek meg, amelyeket a kevésbé képzett tanárok szigorúan számon kérnek tanítványaikon. Ez alkalmas arra, hogy a tanulók kedvét elvegye az irodalomtól. Ezért mondom azt, hogy szinte hiába jelent meg a Szegedy-Maszák-féle csoport szakmailag kiváló könyve, mert azt éppen a tanárok miatt nem lehetett széles körben bevezetni. Ha ők sem értik, mondták, akkor hogyan érthetnék a diákok? Ehhez képest Fűzfa Balázs könyve telitalálat, mert számos eszközzel – sms, weboldalakra emlékeztető könyvoldalak – próbálja bevonni a diákokat az interpretációba. A tévút kapcsán még annyit, hogy egyetértek vele, de azt el kell mondanom, hogy egy helyzetet úgy kell értelmezni, hogy mik voltak a választási lehetőségek. Szerintem a könyv legesendőbb részei pont ezek. A Kádár-rendszer egyfajta – igaz, visszafogott – jólétet biztosított, ami az emberek többsége esetében a „lázadó ént” visszaszorította. Tehát az ötvenes és hatvanas évek irodalmának a beemelését megkönnyítené, ha a kort differenciáltabban ítélné meg. Ez árnyaltabb elemzéseket tenne lehetővé.

HORVÁTH ZSUZSANNA: Nekem a tévút kapcsán az argumentációval volt problémám, a bizonyítással, amit – ahogy ez itt éppen elhangzott – nagy hatással lehetne megtenni. Elég néhány korabeli idézetet felvonultatni vagy mondjuk egy Esterházy-szöveget behozni. Itt látszik, hogy ez a korszak mind a tankönyvekben, mind a fejekben még eléggé feldolgozatlan. Ezt nem rovom fel Fűzfa Balázsnak, mert amit képvisel, a mögött egy nagyon határozott értékítélet van. Én csak a bizonyítást hiányoltam.

JÁSZBERÉNYI JÓZSEF: Jól megmutatkozik a felfogásunkban rejlő különbség és hasonlóság is. A különbség abban áll, hogy én a működő szocializmust számos tekintetben jobbnak ítélem, mint Magyarország mai demokratikus korszakát. Azt hiszem, a többiben – kultúrpolitika, cenzúra stb. – az elképzeléseink közel állnak egymáshoz.

SZ. TÓTH GYULA: A korszakra mégis az a legjellemzőbb, amit a Kornai-könyv címe jelez: A hiány. Tehát hiánygazdálkodás volt. Pénteken sokszor előfordult, hogy nem volt kenyér, még 1972-ben is, amikor Szekszárdon tanítottam. Szerintem az irodalom egyes jelenségei elemzésének nem ez a feladata. Itt jön az integráció, hogy tudniillik lehetőség van a tantárgyak közötti együttműködésre, meg arra is, hogy támaszkodjunk a család, az ismerősök emlékeire.

Szerintem most a legfontosabbat tesszük, egy-egy korszak olvasatait szembesítjük egymással. De emlékezzünk arra is, hogy Berend T. Iván, amikor közzétette személyes élettörténeteit is tartalmazó kötetét, annak a Tévúton címet adta. A korszak egészét ábrázolta benne. De van itt még valami! A korábbi tankönyvek mellett szöveggyűjtemények álltak a tanulók és a pedagógusok rendelkezésére, amelyek kijelölték, mit kell olvasni, mi a kötelező. Itt a tankönyv szövegébe ágyazottan jelennek meg a szerzők irodalmi és nem csak irodalmi jellegű szövegei. Milyen szövegek egészítik ki majd ezt a tankönyvet? Szükség van-e ebben az esetben külön szöveggyűjteményre?

JÁSZBERÉNYI JÓZSEF: Kérdés, érettek-e a pedagógusok arra, hogy ezt a másfajta beszédmódot tanítani tudják. Kétségeim vannak, mert azt tapasztalom, hogy sok esetben az iskolákban tanítóknál az elemi műértelmezés képessége is hiányzik. Nincs meg az a kompetencia, amely egyrészt tanulható, másrészt érdeklődéssel fejleszhető. Itt tehát az a veszély, hogy ez a könyv nagyon távol áll attól a tudástól, amellyel a középiskolai tanárok rendelkeznek. A tanárookra irányuló olvasáskutatások arról számolnak be, hogy a tanárok között olyan szerzők örvendenek nagy népszerűségnek, mint Wass Albert vagy éppen Márai. Máraival nincs akkora probléma, de Wass Albert mutatja, hogy itt egy olyan kontextus erősödik fel, amely nagyon nagy feladat elé állítja az ilyen típusú irodalmi gondolkodást.

HORVÁTH ZSUZSANNA: Ez a kötet az érettségizőkhöz szól. Az érettségi is felveti azt, hogyan lehet ízlést, tájékozódási pontokat, szemléletmódot befolyásolni szabályozó eszközökkel. Hogyan lehet az érettségi követelményekkel hatást elérni? Önmagában egy deklarált követelménnyel sehogy. Munkába vétel, tanári tudás, hiteles közvetítés, tankönyv, szöveggyűjtemény – ez mind kell hozzá. Az érettségi egyfajta összegzésként mind a tanár, mind a diák részéről a többkönyvűséget feltételezi akár közép-, akár emelt szinten. Emelt szinten már eddig is megjelentek Spiró-drámák, Petri György költészete vagy Márai szépprózája. Ez a könyv modelleket mutat, melyekhez nélkülözhetetlen a szöveggyűjtemények szövege, és azok rendelkezésre állnak. A feladatok sokrétűsége mindenkit rákényszerít vagy megóv attól, hogy egyoldalúan foglalkozzon az irodalommal. A kötetben az irodalmi alkotásokon kívül olyan tényezők is megjelennek, mint az irodalomhoz való hozzáférés, az irodalom intézményrendszere. Azt is felveti a szerző, hogy az internet világában hogyan formálódik a papíron rögzített, könyvekben hozzáférhetővé tett irodalom története. Van, aki szerint ez a könyv a tanári tudás szempontjából korán jött. A szóban forgó kritikus azt mondja, hogy a kötet alkalmasabb lenne akkreditált tanártovábbképzések anyagának. Röviden összefoglalva azt mondhatom, hogy éppen az újdonságértéke révén nincs kedvezőtlen helyzetben a kötet, ugyanis az új érettségi jelentős kihívás a tankönyvpiac számára is. A szabályozás arra is jó, hogy tudást vigyen a rendszerbe, és ez a tankönyv ezt erősíti. A tudáshiány az élet minden területén általános, de a műveltség lerombolásban nem lehetünk partnerek.

A jelenlévők számára hamar nyilvánvalóvá vált, amit az olvasók csak most tudnak meg, hogy itt ült közöttünk a könyv szerzője, Fűzfa Balázs. Miért a 12. évfolyam kötete készült el elsőnek? Van abban „filozófia”, hogy visszafelé haladsz az időben a megírás során?

FÚZFA BALÁZS: Természetesen lesz a sorozatnak eleje, lesz szöveggyűjtemény, és a tizenegyedikes és tizedikes, kilencedikes kötetek felépítése is hasonló lesz.² A visszafelé haladás a kiadó ötlete volt, amellyel abszolút azonosulni tudtam. Ez ugyanis lehetőséget kínál arra, hogy keresztül-kasul mutassam be az irodalmi gondolkodásmódok, beszéd-módok alakulását, formálódását, amelyek segítségével, önmagunk megtalálása érdekében modelleket próbálok kínálni. Egyrészt ma már a tudást nem lehet belegyömöszölni a tankönyvekbe, másrészt nem az volt a célom, hogy a gyereket elrángassam a számítógép elől, inkább az, hogy ha már ott ül, akkor néha kattintson rá a versekre. Ez a könyv egyik fontos üzenete. A helyzet katasztrófális, az irodalom, az irodalom tantárgy utolsó éveit éljük, de én abban szeretnék reménykedni, hogy ez mégis megmarad. Ehhez kíván segítséget nyújtani a könyv, ahhoz, hogy az irodalomhoz, az irodalom tantárgyhoz visszacsalogassa a tanárokat és a diákokat. Jól látszik, hogy az egymást követő nemzedékek mennyire másképpen gondolkodnak, és ez a tanárok számára különösen nagy probléma. Mások a kódok, amelyekkel kommunikálni tudunk egymással az irodalomról.

2 Időközben megjelent a 11. osztályos kötet is: http://www.kronikanova.hu/irodalom_11.htm

Reménykedem abban, hogy az irodalom tud valamit segíteni a generációk és kultúrák, az én és a másik közötti párbeszédben. A visszafelé történő írás leképezi azt a hallatlan összevisszaságot, amelyet ma a gyermek lát, amely bennünket is körülvesz a világban. Jelek, jelrendszerek összevisszasága. Nincs más dolgunk, mint hogy ebből a masszából valami értelmezhető szemléleti egészt hozzunk létre, amelyben a saját életünket tudjuk vezetni. Sohasem gondoltam, hogy ebből a könyvből majd az összes magyartanár fog tanítani. Ez a sorozat a létező tíz közül az egyik szeretne lenni.

A könyveknek mindig van egy rejtettebb szereplője, és ez a lektor. Itt ül Kerber Zoltán is, és ha már eddig olvasatokról, nézőpontokról beszéltünk, hallgassuk meg őt is.

KERBER ZOLTÁN: A könyv legfontosabb erénye, hogy valóban a diákoknak íródott. A szerző folyamatosan dialógust folytat a diákokkal, gondolkodásra, kérdések megfogalmazására biztat. Azt hiszem, ha egy tankönyv csak a tanárokhoz szól, az már régen rossz. A könyv „digitális szemléletmódjában” a diákok jól eligazodnak. Az élményközpontú irodalomtanítás egyik legjobb hazai példáját látjuk. Szakmai kérdésekben mindig lesz vita, de a könyv személyessége, egyedisége hozzájárulhat ahhoz, hogy megszerettesse az irodalmat. Nem az a kérdés, hogy hány tanár tanítja, hanem az, hogy hány diák fogja olvasni! Ma a tanulók jó része már önállóan is meg tudja keresni azokat a könyveket, forrásokat, amelyekből megszerzi a számára szükséges információkat. Ez a megvalósításában is igényes tankönyv biztosan közéjük fog tartozni.